

PÁLL-GECSÉ ÉVA

A KÉZDISZÁRAZPATAKI FONÓ EMLÉKE

Kézdiszárzpaták, Felső-Háromszék e kis faluja, Kézdivásárhelytől 9 km-re északnyugatra fekszik az erdővel borított Bodoki- és Ojtozi-más szóval Nemere-hegység lábainál. Katolikus vallású magyar lakosainak száma mintegy 700.

A falu legtermékenyebb határrészének neve, a *Kenderek lábja* napjainkban már csak emlékét őrzi az egykori kendertermesztésnek, hiszen ott, a vetésforgónak megfelelően, ma burgonya, cukorrépa és búza váltogatja egymást. A falu öregjei a szájhagyományból azt is tudják, hogy a kézcseplés idején a gabonát a földre terített *pányán* (kenderből szótt ponyván) verték ki, de jórészt kenderből készültek a ruhaneműk, ágyneműk, konyharuhák és zsákok is. Mindezek nélkül az élet elképzelhetetlen lett volna, s mivel a kereskedelemben nem lehetett hozzájuk jutni, házilag kellett valamennyit előállítani.

A szárazpataki *fonó*¹ születése a múlt ködébe vész, de megszűnését annál pontosabban tudjuk. 1962-ben megalakult a termelőszövetkezet, s mivel kendert egyáltalán nem termesztett, az évszázadokon át kialakult hagyományos fonónak is vége szakadt. Megjegyzendő azonban, hogy a fonó már az 1962 előtti években sem virágzott: a gyári, üzleti vászonnemű egyre gyorsuló terjedése és népszerűsödése miatt a faluban a fonás szüksége és szokása fokozatosan, majd rohamosan alábbhagyott, s így – az öregek véleménye szerint – az 1930-as, sőt még inkább az 1920-as évekre lehet tenni a fonó olyan-amilyen virágzását. Mivel azóta egy jó emberöltő tűnt tova, lassú, türelmes kérdezgetéssel a falu öregeinek töredékes emlékeiből igyekeztem újra összerakni a hajdani fonót, amely a maga idején oly kellemes és hasznos időtöltést kínált a hosszú téli esteken. Épp ezért dolgozatomban nem is írhatom le a szárazpataki fonót úgy, ahogy azt fél évszázaddal ezelőtt valaki leírhatta volna; kizárólag azokat az emlékeket tudtam összegyűjteni, amelyek az idő rostáján még ideig-óráig fennakadtak. Ez a rosta pedig ritkának bizonyult. Egyrészt ma már csak a néhai leányok élnek; az akkori asszonyok a fonóval kapcsolatos minden tudásukat és emléküket magukkal vitték a sírba. Másrészt a néhai leányok emlékei is összetöredeztek és széthullottak: ezekből már nem állhat össze a fonóélet teljes képe.

Az 1920–30-as években az *Alszege*n *leányfonó* működött Antal Mihálynál a 17-es házszám alatt. A tágas, nagy lakás lehetővé tette, hogy az alszegei leányok rendszeresen ide járjanak, szám szerint tizenkilencen: Kajcsa Julianna, György Kalári, Jakabos Julianna, Marti Erzsébet, Kerezsi Erzsébet, György Julis, Antal Ida, Csurulya Ida, Bartók Anna, Antal Mária, Marti Ilona, Bartók Vikti, Török Terka, Kerezsi Klári, Marti Julianna, Kerezsi Irén, Marti Erzsébet, Daczó Terka és Daczó Erzsébet.

Ugyanabban az időben az *Alszege*n Csurulya Ferencné Gáspár Véninél (190. sz.) az *asszonyfonó* gyülekezett, de közel sem olyan népesen, mint a leányfonó. Mindössze nyolc idejáros idősebb asszony nevét sikerült azonosítani, sajnos közülük ma már egyik sem él.

A *Felszegen* nem volt az alszegeihez hasonló nagyobb szabású szervezett fonóélet: esténként csak alkalmilag gyültek össze a szomszédok, jó ismerősök fenni. Egy-egy tágasabb házban nyolcan-kilencen, sőt alkalmilag még többen is összeverődhettek. Így Bartók Gyuláné Gergely Rózsánál (92. sz.), majd az 1940-es években Ferencz Gyárfásné Kelemen Zsuzsannánál (124. sz.) asszonyok fontak, Pakocs Andrásné Kelemen Vilmánál (111. sz.), szintén a 40-es években, leányok. Másutt még ennyire sem állandósult egy-egy háznál a fonó, hanem sorra jártak egymáshoz, minden este másához.

A fonóévad október közepe után kezdődött s február *derekáig* (közepéig) tartott. Egyik-másik visszaemlékező szerint az asszonyfonó már karácsonykor befejeződött.

A továbbiakban az alszegei leányfonóval foglalkozunk. A leányok a *fonóház* tulajdonosának *rendre* (sorra) 0,5 l *gázt* (petróleum), 4–5 db tűzifát, 1–2 fej kendert és kb 2 *kupa* (liter) gabonát vittek, részint a fűtés-világítás biztosításaért, részint a ház használataért.

A fonóházban a hét első öt napján gyültek össze este 6–12 óra között, és körben telepedtek le szépen *megírt* (kifaragott) *guzsajaikkal*. A guzsalyakat általában a *pakulár*² (juhász) *írta* (faragta), de egyik-másik legény maga is elkészítette. Rúdját nyolcszögűre formálták és mind a nyolc lapját kifaragták. Csúcsa kis keresztben végződött és *bojt* fityeggett rajta, az aljára szegezett *talpra* pedig a leány a lábát tette. A megfonandó kendert egy *pórázzal* (gyapjúkötő) kötötték rá a felső felére.

A legények a pakulártól *szeretőjüknek* rendelték a guzsalyt, a pakulárt pedig szép munkájáért *megtisztelték* (itallal megvendégelték); más fizetséget el sem fogadott volna. A legény a leánynak otthon adta át a guzsalyt a fonóévad megkezdése előtt, vagy esetleg a fonóházban, az első-második fonóeste alkalmával. A leány cserébe egy pár zsebkendőt adott a legénynek. Megtörtént, hogy egy leány két legénytől is kapott guzsalyt. Ha mindkettőt elfogadta, előbb-utóbb választania kellett, mert a legények úgy *számították* (vélték), hogy ha a guzsaly kell, ők is kelljenek. Ilyenkor az egyik guzsalyt visszaadta, azt pedig a visszautasított legény összetörte.

A leány férjhezmenetelig általában csak egyszer kapott ilyen megírt guzsalyt, mert az sokáig eltartott.

Azok a leányok, akiknek még nem volt szeretőjük, maguk rendelték a pakulároknál guzsalyt, vagy pedig egy sima *karóról* fontak.

A leányok este 6 órakor gyülekeztek a fonóházban. A legények 8–9 órakor kezdtek kettesével, hármásával szállingózni, és a szoba közepén, székeken foglaltak helyet. Egész este ott maradtak, s tréfáikkal, mókáikkal tették hangulatossá a fonót. A falu hagyományos illemszabályai szerint a legény a fonóban kezdetben leplezte, hogy ki tetszik neki, de azzal mégis elárulta magát, hogy a kedvelt leánnyal nem tréfálkozott: nem ütötte ki a kezéből az orsóját, nem taszította fel a szösz a guzsalyán és így tovább, a fonó végén viszont hazakísérte. Ha a vonzalom kölcsönös volt, ez csakhamar kiderült, s ha a két fiatal egymás szeretőjének számított, akkor a többi legény a leánnyal nem mókázott, a legény pedig a szoba közepéről a leány mellé ült.

Egy este egy leánynak két *dutyukát* (orsó fonalat) kellett megfonnia, de erre a teljesítményre már otthon felkészültek: „Elvittünk egy-

egy dutyukát otthonról, hogy kilegyen a kettő, me ha viccelődünk, biza nem lett ki.”

A legények egy-egy óvatlan pillanatban kiütötték a leányok kezéből az orsót. A legény fölkapta, és a leánynak csókkal kellett kiváltania; ha nem volt hajlandó, akkor a fonalát *felmatolálták* (felcsavarták) a kapura. Máskor a legények meggyújtották a guzsalyon a szöszt. A leány ijedten kapkodott és hadonászott, s ha egy más guzsalyhoz is hozzáért, az szintén meggyúlt. Ha a leány kiment, a legények a szöszt bepaprikázták, besózták. Amikor ismét fonnai kezdett, prüszkölésén mindenki hahotázott.

Legemlékezetesebb közös társasjátékuk a *húzd meg, ereszd meg*. Váltakozva – egy fiú meg egy leány – kört alkottak, s valamennyien egy zsebkendő szélét fogták. A játékvezető „húzd meg”, illetőleg „ereszd meg” kiáltására az ellenkezőjét kellett tenniük, s aki elvétette, annak a mellette lévő meg kellett csókolnia.

Más szórakozásuk, a *móriska*³ vagy más szóval a *bábázás*, szerelmi jósló jellegű volt. A *virgoncabb* legények szöszt loptak a guzsalyokról. Az elcsent szöszből kézzel két *bábát*: egy *fiúbábát* és egy *leánybábát* formáltak. Nem *gazolták* (pazarolták) a szöszt: hosszuk kb. 15 cm és szélességük 2–3 cm volt. A bábák természetesen sem a fiúhoz, sem a leányhoz nem hasonlítottak, csupán elnevezésük szerint lehetett megkülönböztetni őket egymástól. Egy fiúbába két oldalához merőlegesen két leánybábát helyeztek, s mindenik baba nevet kapott. A leánybábák külső végét meggyújtották, s kíváncsian figyelték, hogy melyik *ég le* hamarabb, mert a legény azt a leányt fogja feleségül venni. Az eredményt némi hozzáértéssel befolyásolni lehetett: „Csel van a móriskában es, met nem egyformán kell csinálni a szöszt, hanem a vékonyabb hamarabb béég.”

A *bábázás* másik változata szerint egy fiú- meg egy leánybábát párhuzamosan egymás mellé helyeztek, s mindkettőt meggyújtották. Ha lángjuk összeért, úgy azt tartották, hogy a fiatalok egymáséi lesznek.

A fonó egyik legmulatságosabb mozzanata farsang idején a *maszkások* megjelenése volt. Hárman-négyen jelmezbe öltöztek, az asszonyok vagy leányok általában férfinak, a férfiak vagy legények asszonyoknak. Az arcukat fátyollal vagy harisnyával takarták el, hogy felismerhetlenné váljanak. Papírból is készítettek szénnel kifestett álarcot.

Csurulya Pálné Giligor Margit (71 éves) visszaemlékszik, hogy ő *tengerészkapitánynak* öltözött. Fehér inget, fekete *lájbit* (mellény), sötét nadrágot és a fején sapkát hordott, az utóbbin egy nagy *tuluseprű* díszelgett. Arcát álarcval rejtette el, kezére kesztyűt húzott.

Demeter Pálné Tóth Karolina (77) *cigánynénak* öltözött. Hosszú, tarka szoknyát viselt *vizitkával* (blúz). Arcát harisnyával takarta el. Karjára kosarat akasztott, belé ezt-azt teszegettek.

Ferencz Istvánné Lemhényi Terka (70) *huszárnak* öltözött. Piros nadrágot, kék zsinóros kabátot, piros sapkát, csizmát és papíralarcot hordott.

Nevetséges figura volt a *bohóc* kifordított bundás kabátjával, hosszú, földig érő, rikító szoknyájával, bekormozott arccal, komikus mozdulataival.

Egyik-másik leány vagy asszony *vőlegénynek*, legény vagy férfi

pedig *menyasszonynak* öltözött. Antal Balázs megjegyzése szerint általában a *parapácsabbak*⁴ (élénkek, virgoncak) vállalkoztak az ilyen szerepre.

A maszkásokat a *békérő* kísérte. Ő nem viselt álarcot, s feladata volt a maszkások bekéreztetése, mert azok – kilétük leplezése végett – nem beszéltek. Mondókája így szólt:

*Olténiában jártunk,
Négy vándort találtunk,
Béeresztik-e?*

A válasz így hangzott: „Béjőhetnek, ha nem orcátlankodnak.” Erre bementek, ijesztgették a fonóbelieket, s ha valaki le akarta leplezni valamelyiküket, túvel megszúrták. A fonóbeliek énekeltek, a maszkások, akivel akartak, csárdásoztak, majd eltávoztak.

A fonó éjjel 12 órakor oszlott el. Azok a legények, akiknek nem volt szeretőjük, nem várták meg az éjfél, hanem hamarabb távoztak. Úgyesen kiosontak, *borsikából* (borókafenyő) koszorút fontak, felmáztak a *kertre* (kerítés) és a leányok nyakába dobták. Mások fehér lepedőt terítettek magukra, és tőklámpással ijesztgették a leányokat. Majdnem hetente megtörtént az is, hogy a hídra tüzet raktak, ők meg bebújtak a híd alá, s állati hangokkal ijesztgették a hídon áthaladó leányokat. A leányok eldobálták a guzsalyakat, orsókat, a legények valamennyit összeszedték, és a leányoknak másnap ki kellett váltaniok. Az is szokásban volt, hogy két legény felmászott két kőrifára, s dróttal felhúzták a tőklámpást. Amikor a leányok odaértek, a lámpást lennebb eresztették, mire a leányok megijedtek és sikoltozni kezdtek. A legényeknek ez volt a legnagyobb elégtételük, jót kacagtak a fa tetején.

A hét végén, szombaton és vasárnap nem volt fonó; ehelyett szombat esténként szórakozni, táncolni gyűltek össze a fiatalok.

Előkészületként *meghéjalták* a kukoricát. Ezt többnyire otthon, néha a fonóháznál végezték. Leginkább az anyák vállalták. *Hamulúgot* főztek, leszúrták, s beletették a kukoricát. Általában egy órán át főzték, amíg a héja pattogni kezdett. Akkor leszúrták, s számtalan vízből *átmosva*, ismét főni tették. Két fővő vizet is lecseréltek róla, hogy a lúgtól teljesen megtisztuljon. Végül a harmadik fővő vízben, *süvegukorral* édesítve, befejezték a főzést. Főztek melléje aszalt szilvát, körtét is, és azzal díszítették a főtt kukoricás tálakat. Így vitték a csemegét a fonóba. A fiatalok jóízűen lakomáztak belőle és éjfélig táncoltak. A legények *citorával* és szájmuзикával szolgáltatták a zenét, valamenynyien csárdást jártak. A szombat esti mulatságra még ma is szívesen emlékeznek vissza a falu öregei.

Az iskolai folklórkör a múlt ilyesféle töredékeiből állította össze azt a fonót,⁵ amely most már a színpadon szólalt meg. Fölcsendült a fonóba hívogató nóta:

*Fonóka lesz minálunk,
Gyertek hozzánk, leányok.
Legények es jőhetnek,
Legalább az orsóra es ügyelnek.*

Következtek azok a népdalok és balladák, amelyeket a nagyszülők repertoárjából válogattunk. S miközben a falu öregei meghatódva emlékeztek ifjúkorukra, a gyermekek belefeledkezve játszadoztak, s észrevétlenül a magukévá tették szülőfalujuk már-már feledésbe merült hagyományait.

JEGYZETEK

¹ Összefoglalóan Szendrey Ákos: *A népi társasmunkák és összejöveteleik*. Ethn. XLIX(1938). 273–286. A fonóéletre vonatkozó gyűjtések leggazdagabb erdélyi tárháza: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre–Nagy Ödön. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 103.) Kolozsvár 1939. Ez a gyűjtemény 12 akkori vármegye 59 helységéből közöl – mindenik esetben – a fonóról is több-kevesebb (néhány sornyi vagy néhány lapnyi) adatot. Újabban megjelent erdélyi közlemények Cs. Bogáts Dénes: *Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz*. Ethn. LVII(1946). 78. *Guzsalyosba jár, guzsalyoskodik*. Kresz Mária: *A fiatalság társas élete Nyárszón*. Népr. Közl. V(1960). 1. sz. 105–108. *Fonóház*; 108–111. *Fonóházi játékok*. Vámszer Géza: *Csepűfonó guzsalyas Csíkszentléleken = Életforma és anyagi műveltség*. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975). Bukarest 1977. 190–193. Imreh Barna: *Az alsórákosi „sereg” = ND 1978. 236–237*. Zágoni Jenő: *A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör néprajzi bibliográfiája 1968–1976 = ND 1980. 250: 218. és 219. tétel*. Cseke Péter: *A Falvak Népe ~ Falvak Dolgozó Népe néprajzi bibliográfiája 1945–1980 = ND 1981. 244–245. és 250: 671, 675, 676, 679. és 809. tétel*. A legények szerelmi ajándékairól Kós Károly: *Szerelem és halál a szilágysági népművészetben = Népelet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Bukarest 1972. 209–235 (211–227.); *Erdélyi guzsalyok – Eszköz, munka, néphagyomány*. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Uo. 1979. 108–130. K. Csillár Klára: *A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál*. Ethn. LXXXVII(1976). 103–132. Hoppál Mihály: *A szerelmi ajándékok jelképrendszere*. Folklór Archivum, 9. Bp. 1978. 9–14.

² *Pakulár* vö. r. *păcurar*: juhász. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula–Péntek János–Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest 1977. 286–287.

³ *Móriska* vö. r. *morișcă*: kézimalom, vízimalom, játékmalom. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 264. A szárazpataki adatközlők a szónak semmiféle magyarázatát vagy jelentését nem ismerik.

⁴ *Parapács*: élénk, füрге, beszédes. Vö. r. *prpă*: sietség, kapkodás > *pripaș*: füрге, eleven. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III. Bp. 1976. 101. és Márton–Péntek–Vöő, i. m. 292.

⁵ Fontosabb adatközlők, zárójelben 1979-es életkorukkal: Antal Balázs (69), Csurulya Pál (73), Csurulya Pálné Giligor Margit (71), Csurulya Tiborné Daczó Terézia (33); Demeter Albertné Szabó Anna (78), Fejér Lázárné Szántó Terézia (73), Ferencz Istvánné Lemhényi Terka (70), György Jánosné Bartók Matild (40), Jankó Lajos (72), Kovács Józsefné Ambrus Mária (70), Marti Antal (60), Marti Antalné Kerecsi Mária (66), Márton Emilné Opra Ilona (56), Mike Lajos (72), Szabó Gézané Bartók Anna (64) és Török Lázár (76).